

народні вірування. Повіря, демонологія. – К.: "Либідь", 1991. – 640 с.
 15. Овсійчук В. Українське малярство Х-XVIII ст. Проблеми кольору / В. Овсійчук – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 478 с.
 16. Пименова М.В. Цветобозначения в древнерусских травниках и лечебниках / Русь и южные славяне. Сборник статей к 100-летию со дня рождения В.А. Мошина (1894-1987). – СПб.: "Алетей", 1995. – 476 с.
 17. Седакова И.А. Цветобозначения и их место в символике славянс-

ких родин // Кодови словенских култура. – Београд. – № 6. – 2001. – С. 57-65.
 18. Срезневский И. Материалы. Забъчания о праздниках у малороссиян // Маяк. – СПб. – 1843. – С. 15-24.
 19. Толстая С.М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе / С.М. Толстая. – М.: "Индрик", 2008. – 528 с.

Надійшла до редколегії 25.09.10

В. Калач, асп.

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

*У статті аналізується релігійна ідентичність в контексті соціокультурних трансформацій.
The religions identities in the context of socio-cultural transformations are analyzed in the article.*

Проблема формування релігійної ідентичності українців набуває особливої актуальності в умовах прискорення глобалізаційних процесів у світі. Становлення і розвиток релігійної ідентичності відбувається у тісному зв'язку з різноплановими соціокультурними трансформаціями. Відомо, що соціокультурні трансформації досліджували вчені багатьох країн світу, зокрема М. Абелес, В. Андрущенко, М. Бахтін, Д. Белл, М. Вебер, Є. Головаха, Л. Губерський, А. Гуревич, М. Каган, Д. Маркус, Дж. Мід, М. Мід, Н. Паніна, К. Поппер, О. Тофлер, Е. Фромм, П. Харвей, О. Шпенглер та ін. Сучасні дослідники зазначають, що "соціокультурні трансформації – це відносно самостійні і доволі різноманітні процеси змін в культурі соціуму, а також в нормах, цінностях, ментальності, свідомості, світогляді як індивідуальних, так і колективних суб'єктів" [1, с. 15]. Адже "соціокультурне" не є простим об'єднанням усіх соціальних та культурних феноменів; це поняття, яке відображає цілісність "соціальної сукупності", що спаяна в єдину цілісність світом культури, який не існує поза своїм живим носієм – людиною. А соціокультурна реальність виростає з людини як цілісної істоти. Вся дійсність постає при цьому як соціокультурна реальність, внутрішніми вимірами якої є картина світу, ментальність, образ світу, світогляд, оцінки, цінності, ідеали, норми, стереотипи, настанови, способи сприймання природи, простору й часу тощо [1, с. 16]. Отже, соціокультурна реальність фактично твориться самою людиною як тілесно-душевно-духовною цілісністю. При цьому соціокультурна сфера репрезентована не тільки соціокультурними процесами, але й створеними людиною речами, засобами життєдіяльності, знаряддями праці, інструментами тощо [1, с. 16].

Відомо, що релігія – явище багатогранне й неоднозначне. Самобутні релігійні погляди були невід'ємною частиною життєвого укладу та суспільного устрою давніх племен, античних та середньовічних народів, модерних націй. Вони притаманні усім сучасним народам, суттєво впливаючи на формування етнічної та національної самосвідомості спільнот. Релігія відіграє роль ключового системоутворюючого фактора культури і суттєво впливає на процес самоідентифікації етнічних та національних спільнот. Розробка теоретичних засад і визначення сутності релігійності як важливого соціокультурного феномена, що зумовлює процес націєтворення, на сьогодні є одним з пріоритетних завдань українознавства.

Релігійність можна аналізувати через взаємозв'язок із процесами національного відродження, національної консолідації, через взаємодію з суспільно-політичною та духовною сферою суспільства. Релігійність також є одним із потужних чинників, що активно влітається в соціокультурну тканину сучасного українського соціуму.

Р. Процюк розглядає релігійну ідентичність як одну із складових ширшої національної ідентичності, яка формує націю як уявлену спільноту. Релігійна ідентичність тлумачиться ним у двоякому розумінні: як певна спільність уявлень членів суспільства про його релігійну сферу (при цьому релігійна ідентичність нації може бути як конфесійно гомогенна, так і плюралістична) і як процес формування такої спільності у перехідних суспільствах, що перебувають на етапі формування політичних націй [3, с. 122 – 130]. Вплив релігійної ідентичності на формування громадянського суспільства в українській соціогуманітаристиці досліджували М. Маринович і О. Турій, у працях яких йдеться про роль церков у посткомуністичних суспільствах та пошук релігійної ідентичності. Цікавими є дослідження Л. Ярмол про правові аспекти свободи совісті й віросповідань у відкритому суспільстві. Аналіз співвідношення націоналізму і громадянського суспільства здійснили Дж. Кін, Е. Шилз, Б. Андерсен, А. Колодій, А. Карась та ін. Однак релігійні аспекти націєтворення досліджені недостатньо.

Навіть країни з розвинутим громадянським суспільством не позбавлені проблем, пов'язаних з етнічною й релігійною неоднорідністю. Цю проблему дослідив американський соціолог Лоуренс Мамає в праці "Християнство і громадянське суспільство: Виклики перспективі Чорної церкви". Автор наголошує на специфіці афроамериканської культури й досвіді Чорної церкви у США. Він виокремлює виклики, що їх поставила афроамериканська спільнота перед загальним християнським рухом, які характерні й для інших етнічних груп у США [4, с. 42–61]: 1) чорні змушують своє християнство бути більш "християнським", аніж біле християнство; 2) Чорна церква розглядає себе як модель "освяченого" урядування в афроамериканській спільноті й відіграє життєво важливу роль у всіх сферах чорної спільноти, подібну до тієї, яку відіграла протестантська біла церква на ранніх етапах становлення американського суспільства; 3) роль Чорної церкви виявляється в протиставленні ідей полікультуралізму, ревізії історії й соціальних змін в американському суспільстві [4, с. 42–61]. Подібні проблеми аналізує у Родні Петерсен у своїй праці "До кого і як ми звертаємось" в контексті проблеми теологічної освіти в Сполучених Штатах [5, с. 15–25]. Отже, афроамериканці Америки через свою відкинутість почали творити власний тип спільноти, який би уможливив ефективну протидію процесам дискримінації, поступово стаючи тим ґрунтом, на якому почало виростати нове покоління з чіткими установками на самоутвердження і самореалізацію. Саме тому позитивною основою цієї спільнотної єдності і базовим підґрунтям нової ідентичності стала Чорна церква, яка підняла колективний дух, обстоювала спільні інтереси і згуртувала деморалізовану, невпевнену у власних силах афроамериканську спільноту. Таким чином, церква мо-

же стати не тільки потужною основою колективної ідентичності, формуючи спільноту солідарність, але й важливою підструктурою громадянського суспільства, яка забезпечує інтеграцію до нього афроамериканців високого інтелектуального та професійного рівнів, захист та соціальну реабілітацію найменш успішних.

Отже, для розвинутого громадянського суспільства західних демократій релігійна ідентичність нації не є тим чинником, що регламентує його формування на макрорівні. Громадянське суспільство визначається набором цінностей іншого характеру: отриманням бажаного високого рівня добробуту за посередництва вільної реалізації ініціативи в економічній сфері. Водночас маргіналізовані групи творять свої спільноти, основою яких є церква цієї спільноти, яка перебирає на себе багато функцій інших соціальних інститутів громадянського суспільства, поза якими опинилися її члени. Однак у цьому разі спільна віра (християнство) сприяє поступовій інтеграції маргіналії до суспільства, хоча їхня позиція в ньому є внутрішньо суперечливою: церква переконана їх у їхній рівності та гідності, однак у своєму щоденному житті вони постійно протиставляють себе білим [4, с. 49]. Отже, християнська система цінностей, навіть у дуже генералізованому вигляді і спрощеному їх трактуванні й способі передавання, надається до створення взаємотолерантної атмосфери в суспільстві [5, с. 19], яка стимулює не детерміновану державою активність індивідів.

Т. Воропаєва, досліджуючи релігійну ідентичність громадян України, зазначає, що релігійна ідентичність почала стрімко зростати в другій половині 2001 р. (після візиту Папи Римського Івана Павла II в Україну), а починаючи з 2004 – 2005 рр. респонденти все частіше використовують ідентитети "християнин" і "християнка". Проведені теоретико-емпіричні дослідження показали, що ідентифікаційні матриці двох груп громадян України суттєво відрізняються: для представників **першої групи** (особи з розвинutoю європейською та збереженою національною ідентичністю), котрі ідентифікували себе як **"християни"** (сюди увійшли і православні, і греко-католики, і римо-католики), характерна більш конструктивна ієрархія життєвих смислів та вищий рівень патріотизму, ніж для представників **другої групи** (особи з домінуючою пострадянською ідентичністю та маргінальною національною ідентичністю), які ідентифікували себе виключно як **"православні"** (сюди увійшли переважно православні, які є вірними Московського патріархату). Для представників **першої групи** характерною є така ієрархія ідентичностей: 1) етнічна, 2) громадянсько-політична, 3) релігійна, 4) європейська, 5) регіональна, 6) метаєтнічна, 7) планетарна, 8) пострадянська ідентичність. Для представників **другої групи** властива наступна ієрархія: 1) метаєтнічна, 2) етнічна, 3) пострадянська, 4) регіональна, 5) планетарна, 6) релігійна, 7) громадянсько-політична, 8) європейська ідентичність. Представники **першої групи** становлять більш однорідну спільноту і є більш змобілізованими, ніж представники другої. При цьому для представників **другої групи** більш властивим є досуб'єктний (78%), ніж суб'єктний (22%) тип політичного самовизначення. Більш характерними типами національно-культурного самовизначення для представників **другої групи** є повсякденний (34%) та ситуативний (39%), ніж екзистенційний (20%) та ціннісний (7%). Більш стабільними є ідентифікаційні пріоритети представників **першої групи**. У представників **другої групи** етнічна ідентичність більше пов'язується з пострадянською, ніж з європейською чи громадянсько-політичною, при цьому суб'єктивна важливість таких самовизначень, як "слов'янин", " мешканець країн

СНД", "рождённий в СССР" для них є вищою, ніж для представників першої групи.

Р. Процюк зазначає, що релігійна ідентичність нації є могутнім чинником трансформації авторитарного масового суспільства в громадянське через усвідомлення власної сутності, тотожності й цінності як нації; що релігійна ідентичність не визначає цілковито ідентичності національної, однак усуває низку вагомих причин у її становленні.

Сьогодні українське суспільство перебуває на етапі пошуку нової релігійної ідентичності. Колись конфесійно гомогенне, греко-католицьке в Галичині та православне на решті території країни, тепер стало виразно поліконфесійним [2, с. 220–223]. Завдяки режиму відкритості й релігійної свободи Україна отримала такі сприятливі передумови для віднайдення власної релігійної ідентичності, яких ніколи не мала. Тому поліконфесійність українського суспільства не є перешкодою відновлення втрачених ідентичностей, а навпаки, є основною передумовою знаходження нової інтегральної релігійної ідентичності [2, с. 23]. Важливим чинником суспільної стабільності може стати релігійна сфера, адже внутрішня релігійність людини сприяє терпимості, толерантності та поміркованості, тому вона є фактором суспільної стабільності. Вплив релігійності на стабільність у сучасному українському суспільстві пов'язується з проблемою духовного розвитку громадян України, адже без вирішення цієї проблеми стає неможливим подальший соціокультурний розвиток українства. Релігійність є важливим чинником націєтворення, національної консолідації, збереження і розвитку національних традицій. Чим вищий рівень релігійності суспільства, тим активнішим і ефективнішим є процес націєтворення, тим міцнішою є національна консолідація, тим стійкішим є суспільство перед втратою та нівелюванням своєї ідентичності і традицій під натиском глобалізації.

Хоча сьогодні спостерігається певна розмитість релігійної ідентичності громадян України, проте українське суспільство перебуває у стані пошуку нової релігійної ідентичності. М. Маринович вважає, що поліконфесійність українського суспільства є не тільки одним із важливих стримувальних чинників, які унеможливають розвиток фундаменталістських тенденцій, але й основною передумовою знаходження нової інтегральної релігійної ідентичності [2, 23]. Т. Воропаєва вважає, що такою інтегральною релігійною ідентичністю для православних, греко-католиків і римо-католиків може бути християнська ідентичність ("Я – християнин"). Адже процес конструювання, відтворення та підтримання релігійної ідентичності включає в себе різні знакові, символічні, ідейно-образні та ціннісно-сміслові компоненти. Кожна релігійна система містить, когнітивну модель світу, яка визначає "своїх та чужих" в термінах сакральних цінностей, стереотипів, етосу. Стверджуючи, що "Я є християнин", віруючий тим самим співвідносить своє "Я", або в цілому із знаково-символічним, ідейно-образним та ціннісно-смісловим простором християнства, або з його окремими елементами.

Співвідношення релігійності та процесів національно-го відродження в сучасній Україні дає підстави зробити такий висновок: релігійність саму по собі не можна розглядати, як чинник, що безпосередньо впливає на процеси націєтворення. Релігійність може виступати каталізатором національних процесів за умови належності спільноти, чи її частини до церкви, яка проголошує цінності, спрямовані на формування національних пріоритетів. Здатність українського християнства бути системним чинником суспільного та державного життя українського народу підтверджено історією. Отже, релігія є сис-

темним чинником національного розвитку української спільноти, адже вона здатна виконувати світоглядні, духовні, регуляторні, комунікативні та інтегративні функції.

Таким чином, українське суспільство, яке є перехідним і перебуває в стані активних соціокультурних трансформацій, не припиняє пошуку власної релігійної ідентичності. Є різні погляди на її майбутній характер, однак найважливішою є відсутність відкритих релігійних конфліктів. Це позитивно впливає на процеси націєтворення, сприяє консолідації українства і є важливою умовою становлення громадянського суспільства. Релігійна ідентичність громадян України (яка перебуває на перехідному етапі свого розвитку) має суттєве значення

як для формування громадянського суспільства, так і для успішного завершення націєтворчих процесів.

1. Воропаєва Т. Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – № 14. – К., 2010. – С. 15 – 18.
2. Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства / М. Маринович // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224.
3. Процюк Р. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства / Р. Процюк // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 122 – 130.
4. Mamiya L. W. A Black Church Challenge to and Perspective on Christianity and Civil Society / L. W. Mamiya // Christianity & Civil Society. – Boston, 1996. – P. 42–61.
5. Petersen R. L. To whom and how are we speaking? / R. L. Petersen // Christianity & Civil Society. – Boston, 1996. – P. 15–25.

Надійшла до редколегії 25.10.10

I. Грабовська, канд. філос. наук

ПРОБЛЕМИ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ

Аналізується специфіка висвітлення ґендерних ідентичностей в контексті викладання ґендерних проблем в освітньому процесі ВНЗ України.

The specificity of elucidation of gender identities in the context of teaching of gender problems in the educational process in Ukrainian graduate schools are analyzed.

Серед найактуальніших проблем сучасної української соціогуманітаристики значне місце належить аналізу ідентичностей, особливо етнічної та національної. Проте, дана тематика далеко не вичерпується лише вказаними вище напрямками. Все більшого значення набувають питання принципово нової проблематики для українських дослідників – вивчення специфіки ґендерних ідентичностей, під якими розуміємо насамперед аналіз особливостей функціонування жіночого та чоловічого в культурі, ґендерно-рольову стратифікацію у суспільстві, форми ґендерної соціалізації тощо. Відповідно, на особливу увагу заслуговує і викладання цієї проблематики в освітньому процесі у вищих навчальних закладах України у відповідності до вимог Наказу МОН України "Про впровадження принципів ґендерної рівності в освіту".

Дослідниця Н. Пушкарьова зазначає: "Завдяки появі та розвитку ґендерних досліджень стаття у соціальній теорії розглядається як інструмент соціальної детермінації і стратифікації (поряд із класом, етносом, конфесією, культурою), а актуальні соціальні проблеми – влада, насилля, самосвідомість, свобода – постають як проблеми, пов'язані з приналежністю до певної статі. Проблеми сутності людини, сенсу та призначення отримали завдяки ґендерним дослідженням ґендерні виміри, поставши як пов'язані із соціально-статевими (ґендерними) ролями кожного індивіда та існуючої в будь-якому суспільстві ієрархії і дискримінації за ознакою статі" [9].

Ґендеристика в Україні починає набувати статусу наукового дискурсу фактично із отриманням нею незалежності, коли нечисельною когортою дослідників тематики, яка в принципі не існувала в радянській науці, робляться активні спроби ввести досягнення західноєвропейської та північноамериканської феміністичної думки другої хвилі в науковий обіг та адаптувати це знання до української мінливої дійсності. "...спроба змістити усталені поняття і жіночої, і чоловічої ідентичності містила розгляд специфічних властивостей ґендерних ролей як суспільно-історичних феноменів, що давало підстави вимагати суспільних та політичних змін, – зазначається у "Енциклопедії постмодернізму" щодо основних досягнень другої хвилі фемінізму, який ще інакше називають "ґендерним фемінізмом" [3, 107].

Статева ідентичність є найпершою ідентичністю, яка приписується соціумом дитині від дня її народження. Жодна людина не народжується андрогіном. Статева

ідентичність формується з раннього віку, досить швидко перетворюючись і на самоідентичність людини. Проте, ніколи статева ідентичність не є чисто біологічною. Ґендерна ідентичність конструюється суспільством протягом усього життя людини і є формою соціалізації особистості. Статева та ґендерна ідентичності різняться між собою. "Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то ґендерна полягає в переживанні своєї відповідності ґендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією)" [8, 135].

Ґендерна соціалізація проходить найважливіші стадії становлення насамперед у сім'ї. Коли мама говорить дитині: "Хлопчики не плачуть, а ти – хлопчик", то не має на увазі, що дитина – "людина взагалі". Людина взагалі – високий рівень узагальнення. І тут виникає парадокс, бо дитина до сексуального дозрівання саме і залишається людиною взагалі, як і та особа, яка вже залишила стадію сексуального життя позаду – вона стає "вселюдиною" (за С. де Бовуар). Можливо, через розуміння, що дитина насправді ще не чоловік і не жінка, філософія, наприклад, і оперує поняттям "людина взагалі". Хоча це вірно лише стосовно сексуальності. В суспільному ж житті дитина з пелюшок – лише дівчинка чи хлопчик. Так вона вдягається матір'ю, а через неї – спільнотою саме як суб'єкт певної статі, виконує роль, досить чітко виписану традицією та суспільними стереотипами. Жодна мама не говорить дитині "Не плач, бо ти людина". Натомість повсюдно чуємо: "Не плач, бо ти хлопчик, а хлопчики не плачуть", "яка ти замуражена, дівчинка має бути акуратною!" і т.д. Хоча насправді, потрібно б було звертатись до людини в дитині. Адже це кожна людина повинна мати характер та силу волі, не плакати у складних ситуаціях, тверезо шукати вихід. І кожна повинна бути акуратною, а не лише дівчатка. За нас говорять усталені мовні звороти, а це не що інше як культурні стереотипи. Тому ми і приписуємо змалечку нашим дітям рольовий розподіл світу на жіночий та чоловічий, видаючи це за природний розподіл. А потім все життя намагаємось знайти порозуміння між жіночою та чоловічою половинами соціуму. Мова, звичайно ж, йде не про секс. Бо це порозуміння